

Ivo Maroević

Arhitektura i urbanizam u Hrvatskoj 1981–1985.

U razdoblju od 1981. do 1985. godine položaj arhitekture i urbanizma u Hrvatskoj nešto je lošiji nego u razdoblju koje mu je prethodilo. Ekonomska kriza, koja je uvjetovala stagnaciju u investiranju i gradnji, nužno se odrazila i na te djelatnosti. Iako ni arhitektura ni urbanizam nisu klasične umjetničke discipline – u njima djeluju i neki drugi faktori koji bitno ograničuju umjetničko djelovanje – veći dio produkcije tih djelatnosti, a posebno arhitekture, obilježava umjetničko htijenje.

Arhitektura u spomenutom razdoblju omeđena je s dva veoma snažna repera. Potkraj sedamdesetih godina dovršava se zgrada »Elektre« u Ulici Kršnjavoga u Zagrebu (M. Šosterić), koja na izuzetan način sublimira oblikovanje i odnos prema prostoru sedamdesetih godina. Prošle godine dovršena je zgrada Krematorija u Zagrebu (M. Držić, D. Mance, Z. Krznarić), koja oblikovanje stavlja potpuno u funkciju sadržaja, izražava postulate arhitekture konteksta, penetrira u strukturu krajolika i s njim se skladno dopunjuje, upotrebljavajući domišljene, čiste i dorade ne oblike koji su u nekim svojim elementima još na liniji postmodernog oblikovanja. Zgrada »Elektre« izazvala je niz kontroverznih mišljenja u kojima prevladavaju pozitivne i često superlativne ocjene. Ona je kontroverzna utoliko što iskazuje stanovit nesklad sadržaja i forme, ali to eliminira definiranjem vlastite oblikovne funkcije u javnom prostoru grada, tako da sadržaj trafo-stanice ne postaje strano tehničko tijelo u gradskoj strukturi, već plemenito oblikovana građevina. Taj inverzitet, koji je dijelom posljedica i postmodernog načina mišljenja, Šosterić je oblikovao vrlo kvalitetno.

Promotrimo li raspon između tih dvaju izuzetnih objekata, vidjet ćemo da je to, unatoč stanovitoj kriznoj situaciji koja je refleks zbivanja u društvu i njegovoj ekonomiji, razdoblje u kome je nastao niz vrhunskih ostvarenja, odnosno da je sažimanje investicijskog fronta donijelo veću koncentraciju kvalitete i specifične naglaske koji su možda bili zapostavljeni u ranijim razdobljima. Ne može se pak reći da ta kvalitetna ostvarenja upućuju na revolucionarne novosti u prostoru, jer je uostalom i specifičnost zagrebačke arhitektonske škole da uvijek odmjeranim koracima kreće naprijed i s rezervom prihvaća eksperiment u njegovu klasičnom značenju. Ona se usmjeruje na male pomake razvijanjem određenih tema i tako postiže stabilan rast.

Iako su veliki objekti ponijeli naglaske i pretežan dio nagrada, ipak je tema individualne stambene izgradnje bila među najznačajnijima u proteklom razdoblju. Poseban broj časopisa »Arhitektura« posvećen toj temi još je više aktualizirao problem. Među brojnim primjerima može se istaknuti nekoliko izuzetnih kuća, npr. kuća Zrno u Ičićima (B. Siladin), kuća Dropuljić u Prološcu kraj Imotskoga (I. Crnković), kuća Lindić u Samoboru (D. Maji – Vlahović) i kuća u Primoštenu (V. i A. Vulin) koja se međutim po nekim elementima odviše rutinski veže za postmodernu morfologiju. Siladinova traženja u individualnoj stambenoj arhitekturi dobila su punu afirmaciju u kući Zrno, koja čistoćom forme i tlocrta, a opet primjenom lokalnih građevnih elemenata, vezom s pejzažem i kontekstom, domišljenošću i čistoćom, predstavlja umjetničko djelo u pravom smislu riječi i daje maksimalnu funkcionalnost sadržaja, no ostaje otvoreno pitanje kako živjeti i osjećati se u kući koja je doradena do svakog detalja.

Suprotnih je oznaka, zato što ide u prostor izuzetno neuobičajenom formom, kuća Dropuljić. Tu se forma zatvara i otvara ovisno o značajkama klime i terena. Doima se poput skloništa, a kuća i jest čovjekovo sklonište. Kuća Lindić, kao fino izmodelirana čipka stanovanja, koristi se za ovu regiju neuobičajenim krovnim oblicima, ali je u svojoj čistoći i domišljenosti funkcije prvorazredna.

Socijalni aspekti tipičnosti takvog stanovanja u nas ostaju izvan konteksta ovog razmatranja.

Nastavimo li odmah s kolektivnom stambenom izgradnjom, čini se da su dvije nagrade, koje je u ovom razdoblju za tu vrstu stambene izgradnje Savez arhitekata Hrvatske dodijelio G. Kneževiću i T. Odaku, došle u prave ruke. One svjedoče da su se i na stručnom planu počeli ozbiljnije valorizirati doprinosi i traženja unutar toga najvećeg segmenta arhitektonske prakse, koji je ujedno i jedan od najznačajnijih za normalan život ljudi. Knežević se ne odaje pomodnom oblikovanju i razvija svoju liniju koja, iako sporo, postupno zaokružuje njegovu stvaralačku ličnost. U svojim kreacijama odražava veoma visoku kvalitetu, posebice u stambenoj izgradnji. U zgradama u Mlinarskoj i Medvedgradskoj ulici pokazuje specifičan način kontekstualiziranja arhitekture i time se potpuno uključuje u taj smjer suvremenih kretanja.

T. Odak u stambenim jedinicama u Jarunu ostvaruje one istinski kvalitetne pomake kojima strukturira kolektivnu izgradnju tako da je maksimalno približava individualnoj upotrebi stana. Dopravlja i strukturira kuću tako da ona svakom stanaru omogućuje kontakt s okolinom, a opet zadržava neizbježne nužnosti takve izgradnje. Uz to i dalje razvija čistoću oblikovanja, domišljenost proporcija i zaokruživanje arhitektonskog volumena.

Ne treba u ovom kontekstu zaboraviti doprinose i drugih autora. M. Kranjc u svojim gorskokotarskim intervencijama sve više razvija vlastiti oblik regionalizma koji se polako transformira u stanoviti ekspresionizam, u oblikovanje što derivira iz regionalnoga i postaje sve samosvjesnije i izražajnije, tako da u kući u Plaškom doseže kulminaciju takvog arhitektonskog pristupa. B. Kincl u nizu zgrada, u zagrebačkom naselju Klaka, preko interpolacija u Ul. braće Oreški, do stambene zgrade u Petrovoj ul. u Zagrebu, izražava veoma visoku razinu arhitektonskog i prostornog promišljanja, smisao za prilagođivanje okolici i za očitovanje samosvojnosti izraza, posebice u interpolacijama. U zgradi u Petrovoj ulici pokazuje izuzetan smisao za strukturiranje ploha u odnosima puno-prazno i volumena u funkciji sadržaja, čime postiže nove estetske kvalitete. Postmoderna iskustva u naselju Kijac na otoku Krku (J. de Luca) odviše su atipična za našu situaciju, iako ukazuju na nove oblikovne mogućnosti u primjeni prefabriciranih elemenata.

Na visoko mjesto u produkciji proteklog razdoblja valja staviti zgrade D. Posavca u Šibeniku i Jastrebarskom. Zgrada TT komunikacija u Šibeniku svojom jednostavnošću i čistoćom oblikovanja, izborom materijala, odnosom kamena, metala i stakla u mediteranskom ambijentu, pokazuje da je Posavec prošao fazu istraživanja i da je definirao svoj individualni izraz, čiji razvika možemo pratiti u nizu zgrada iz prethodnog razdoblja. To je zgrada visoke vrijednosti koja u unutrašnjosti rješava niz složene

nih sadržajnih problema, da bi na vanjštini postala i ostala doprinos gradskoj strukturi. S druge pak strane u zgradi »Elektre« u Jastrebarskom Posavec traži nove izražajne mogućnosti u pravcu postmodernog mišljenja. Traženja na liniji transponiranja historicističkog oblikovanja 19. st. u dosljednoj maniri odvajaju ga od ostalih realizacija na tragu postmoderne.

Zgrada Marine u Zadru (A. Uglešić) zauzima vidno mjesto među najkvalitetnijim ostvarenjima proteklog razdoblja. Svojim simboličkim i asocijativnim oblikovanjem ona ostaje na liniji veza s postmodernim mišljenjem, a prenesena u finu doradenost oblika pokazuje visok potencijal struke u nas. Rješavajući težak sadržajni zadatak na osjetljivoj lokaciji unutar zadarske gradske luke, Uglešić je asocijativno na brodove i formiranjem arhitekture kao znaka ostvario posebno čisto i domišljeno arhitektonsko djelo.

U toj plejadi kvalitete poseban naglasak treba dati ličnosti R. Tajdera, koji je nizom izvedenih zgrada, projekata i razmišljanja pokazao začudni napredak i kvalitetu prostornog mišljenja. U interpoliranim stambenim zgradama u Vodovodnoj ulici i Novoj Vesi u Zagrebu pokazao je kako se osebnim mišljenjem na način formiranja blokovske zgrade 19. st. može kvalitetno riješiti današnja kuća ugrađena u takav blok, s tim da se ulici okrene jedno, a dvorištu drugo lice, i da ta, nekoć kvalificirana kao lažna, ideja može u naše vrijeme dati izuzetne kvalitete ako se kreativno transponira. S dobro riješenim tlocrtima stanova, sa staklenim erkerima i simetričnim oblikovanjem uličnih pročelja, s primijenjenim povijesnim asocijacijama, on je stvorio novu vrijednost u gradskom javnom prostoru, a funkcionalnim odnosom prema dvorištu, čistoćom i nedegradiranjem te strane uspio je da i taj dio zgrade funkcionira kao kvalitetan prostor. Svjesni odabir ostvarivanja dvojnosti funkcije i oblikovanja pokazuje zrelost autorova razmišljanja. U zgradama škola, u kojima razvija svoju staru prostornu temu odnosa kocke, kvadra i valjka, koju je postavljao i unapređivao zajedno s prerano preminulim M. Anđelom još davnih 70-ih godina u vrtiću na Krugama u Zagrebu, on i dalje varira temu valjka kao okosnice stubišta. U Centru za rehabilitaciju mentalno retardirane djece u zagrebačkoj Slobodini odabrao je temu horizontalnog adiranja masa obrađenih u tamnoj opeki i staklu s kvalitetnim enterijerskim rješenjima. Dobro je smjestivši u ravan krajolik Novog Zagreba stvorio je djelo neobične čvrstoće i arhitektonske vrijednosti. U školi u Kutini varira opet dvodjelni objekt, ali na drugi način, s kosim krovštem na jednoj strani, koje pokriva dvorane i druge sadržaje, i napetim čvrstim kubusom kao protutežom na drugoj strani.

U ovom nabranjanju kvalitetnih objekata ne smijemo zaboraviti jednostavne i kristalno čiste zgrade M. Turkulina, s pretežno poslovnim sadržajima, zatim standardne doprinose M. Vodičke, koji je za Maternite u Osijeku dobio visoka priznanja nastavljaajući pomalo brutalističko strukturiranje masa iz prethodnih razdoblja, ili staklene strukture Hotela Dubrovnik II u Zagrebu I. i N. Filipović, koji su u strukturu zagrebačkoga Donjega grada vrlo hrabro unijeli razigranu staklenu opnu pročelja. Tu je i stakleni volumen poslovne zgrade u Vončininoj ul. u Zagrebu (G. Golijanin), visoka razina prostornog rješenja poslovnog objekta u Ul. proleterskih brigada u Zagrebu (A. Dragomanović i R.

Nikšić), a posebice pak pokušaj E. Šmita u gospodarskom dvorištu u G. Šarampovu kraj Ivanić-grada, gdje je u skromnom agroprivrednom objektu, uz primjenu izrazite postmoderne morfologije, stvorio djelo koje nadilazi svoj sadržaj, ali pokazuje da simbolika što je u sebi nosi pomaže kvaliteti tzv. sekundarnih sadržaja.

U turističkoj izgradnji nema mnogo novih vrijednosti, osim zanimljivih i suptilnih pokušaja J. Matijevića i D. Milasa u naselju Mareda kraj Novigrada, gdje su pokušali razvesti veliku turističku strukturu naselja tako da odnosima gabarita i logičnim oblicima omoguće stvaranje intimiteta, no bez imitacije regionalizma koji bi smjerao na koketiranje s prošlošću. Sporna lokacija Hotela Belvedere u Dubrovniku dobila je De Lukinu arhitekturu, pastiš formi i materijala koji nisu srasli – i pitanje je hoće li ikada srasti – s dubrovačkim krajolikom. Ta utvrda-svjetonik, gledana s mora, oštro zadire u dubrovačko mjerilo. Postmoderna traženja D. Kovačića u Hotelu Bretanida na Bolu, ili odjeci takvog oplemenjivanja detalja D. Tumpića u Hotelu Montauro u Rovinju, samo su dokaz da turistička izgradnja teško odstupa od zauzetih stanovišta. Lički regionalizam u motelu Plitvice kraj Zagreba (Z. Bregovac i I. Piteša) pokušaj je s istim predznacima.

Ne spomenuti osječku streljanu Pampas (M. Mitevski i S. Lovinčević), gdje su autori primijenili povijesne metafore – asocijacije u odnosu na osječku tvrđu, rješavajući nesvakodnevni sadržaj na sebi svojstven način, bilo bi nepravedno.

Malo je projekata koji su bili prezentirani javnosti i time utjecali na arhitektonsku produkciju, iako je u pravilu znatno lakše suditi o novim idejama na osnovi analiza projektnih rješenja. Međutim, cjelokupna javnosti poznata projektna produkcija ne pokazuje posebnih obilježja kvalitete, osim Crnkovićeve nagrade na natječaju japanskog arhitektonskog časopisa za stambenu kuću inspiriranu povijesnim vrijednostima, gdje je autor, transponirajući zagorski dvorac u Trnovcu, izveo izuzetno kvalitetan tlocrt i dobio vrijedno međunarodno priznanje. To i neki od na-

tječaja u kojima su se afirmirali mlađi arhitekti: K. Rogina i V. Penezić u projektima sportskih objekata, te Đ. Dražić i E. Šmit u nizu natječajnih projekata, jedino su posebno zamjetljive kvalitete. Natječaj za društveni dom u naselju Prečko u Zagrebu (D. Juračić, Ž. Madunić, G. Žaja i V. Eremija) ukazuje na stvaranje novog ambijenta, dok nasuprot tome natječaj za Klinički bolnički centar pokazuje kako je tehnologija zdravstva nadrasla arhitekturu i eliminirala je iz prostornog konteksta.

Međutim, cjelokupna prostorna misao, izražena u projektima, koja bi pokazivala da su nam misao i teorija ispred prakse, očito nije dovoljno prisutna u javnosti, da bi mogla otvarati perspektive novih arhitektonskih traženja.

Rezimirajući, treba reći da ovo razdoblje obiluje kvalitetnim objektima, da se razina kvalitete radova polako umanjuje prema kraju razdoblja, da se pojavljuje nekoliko posebno kvalitetnih pojedinaca među mlađim arhitektima, od kojih su neki stekli afirmaciju i polako se približavaju srednjoj generaciji (R. Tajder i A. Uglešić), a neki vrlo ozbiljno kandidiraju, poput M. Pecotića, D. Miklića i već spomenutih mlađih arhitekata koji su afirmaciju stekli pobjedama na natječajima, iako istaknuta mjesta i dalje zadržavaju autori srednje generacije, koji su se maksimalno afirmirali. Arhitekti starije i većina arhitekata srednje generacije nastavljaju malim pomacima unapređivati vlastitu stečenu i stvorenu maniru (T. Petrinjak, A. Svarčić, B. Krstulović, A. Marinović-Uzelac ili tandem M. Stella i L. Grečko-Krstevski), a očito je da se kod nekih osjeća stagnacija i nedostatak kreativnosti. Postmoderna morfologija polako odstupa, iako nije ni zauzela ono mjesto koje je imala u zapadnim zemljama, a ako bismo ga tako mogli nazvati, javlja se i novi funkcionalizam koji se oslobodio tereta izvornog funkcionalizma otvarajući perspektive raznolikosti i ljudskog mjerila.

Traženja koja su bila zanimljiva u pravcu stvaranja novog regionalizma, ili pak iskustva s intervencijama u starim gradskim jezgrama, što su osobito pokušavali T. Bužančić ili M. Šah-Radović, ostala su na razini neafirmiranih stanovišta, iako su Bužančić

čeve intervencije na više mjesta pokazale način na koji se može kvalitetno intervenirati u prostor. Iskustva I. Prtenjaka sa župnim centrom na Boninovu u Dubrovniku i J. Golika s adaptacijom zgrade Školske knjige u Zagrebu govore da su putovi otvoreni, da su individualna traženja potrebna i uspješna, i da nije moguće definirati sheme po kojima bi se kao po receptu uspješno interveniralo u vrijedne prostore.

Težnja prema humaniziranju okolice, koja se osjeća u većem dijelu arhitektonske produkcije, kvaliteta je i novih urbanističkih pristupa kojih smo svjedoci u proteklom razdoblju. Urbanizam je još apstraktnija forma djelovanja zbog toga što se izražava prvenstveno putem natječaja i urbanističkih planova, a njihova realizacija u prostoru ostaje do tog stupnja neuočljiva da se eventualno može tek nakon niza godina osjetiti što je urbanistička misao stvarala kao kvalitetu u realnom prostoru.

U ovom razdoblju pojavilo se nekoliko velikih urbanističkih projekata koji su pokazali da se urbanistička misao u nas polako mijenja i da se od funkcionalističkog urbanizma polako prelazi u urbanizam konteksta i stvaranja okolice primjerenije čovjeku. Natječaj za stambeno naselje Sertić u Slavonskom Brodu (T. Galijašević, Ž. Guzmić, Z. Hanžek i M. Jošić) i rješenje D. Milasa za stambenu zajednicu Istok u Makarskoj, primjeri su u kojima vidimo da arhitekti i urbanisti pokušavaju predložiti nove uvjete za život stanovnika naselja.

Veliki projekti, poput studije središnjega gradskog prostora u Zagrebu ili Osijeka na lijevoj obali Drave, pokazali su velike nedoumice. Od šest projekata za Zagreb valja istaknuti doprinos grupe M. Hržića koja grad dovodi do Save, uključuje njezine sjeverne obale u gradsko tkivo, dok južne obale pejzažno otvara prema Novom Zagrebu i najneposrednije spušta mjerilo na ljudsku razinu. Razmišljanja grupe oko R. Milićevića o produživanju tzv. Lenucijeve potkove i njezinih zelenih poteza na jug na istoj su liniji.

Što se tiče natječaja za Osijek, iako je prvonagrađeni rad Đ. Dražića i E. Šmita uputio na modificirani blok i modularnost je-

dinica, ipak je u nizu radova postavljeno umjesno pitanje opravdanosti prijelaza preko Drave. Najekstremniji je prijedlog da se grad u cijelosti definira u granicama sadašnjega grada na desnoj obali (B. Doklešćić, B. Gamulin, B. Obsieger i A. Pasinović), kojim su autori htjeli reći kako treba postojeće prostorne odnose revalorizirati a ne remetiti. Rezultat su sličnih razmišljanja, iako s prijelazom na lijevu obalu, prijedlozi Mutnjakovića i B. Kaminski o regionalizmu i novom gradu, dok rad koji je ušao u uži izbor, nudeći ortogonalni raster kombiniran s tokovima terena, pokazuje organsko razmišljanje blisko budućim naraštajima (B. Silađin, T. Odak).

U ovom je razdoblju natječaj za Trg Republike u Zagrebu pokazao da je delikatno rješavati centralni gradski prostor, a natječajem za blok uz hotel Zagreb Interkontinental pokušava se prostorno definirati ono što je obezvrijeđeno izgradnjom visokokatnog hotela na toj osjetljivoj kontaktnoj lokaciji. Ovi primjeri pokazuju da se urbanističko planiranje počinje svoditi na stano-vite korekcije grada. Tako je i prijedlog revizije GUP-a Zagreb, koji je dovršen u ovom razdoblju, pokazao istu orijentaciju u kojoj je primarna odrednica dovršavanje grada, humaniziranje i uvažavanje sadašnjih struktura i odnosa i tek tada definiranje promjena kojima bi se grad širio, razvijao i zauzimao nove prostore.

Ukratko, urbanistička situacija, u kojoj nije moguće dati pregled svih urbanističkih planova što su doneseni i prema kojima se radi na području Hrvatske, od kojih su mnogi rađeni rutinski i šablonizirano, pokazuje da su nova kretanja još na papiru, a da će se uskoro pojaviti u prostoru. Termin urbanarhitektura, koji se pojavio 70-ih godina, i dalje ima apsolutnog odraza u prostoru. To je putokaz koji bi valjalo i dalje slijediti, kako bi se kvalitetno rješavali problemi urbanizma i arhitekture.

Zagreb, 6. 6. 1986.